

Ірина Головащенко

ПУБЛІКАЦІЇ З ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ «ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА» У 2022 РОЦІ

Вступ

Журнал «Філософська думка» (далі – ФД), провідний філософський часопис в Україні, фактично виходить друком з 1969 року. Відтоді він існує як видання Інституту філософії Національної академії наук України (за радянських часів – Академії наук УРСР). До періоду Незалежності це був єдиний філософський журнал України, зберігає він лідерські позиції і тепер. Часопис друкує статті з філософії, що відрізняються тематикою, стилями філософування й методологією, а також матеріали філософських дискусій, переклади, рецензії, описи книг. Така спрямованість журналу забезпечує поширення філософських праць, орієнтованих на нові напрямки й методи досліджень.

Пріоритет журналу визначений як опанування українською філософською спільнотою світових стандартів філософських досліджень, до яких безперечно належать історико-філософські розвідки. Опубліковані числа ФД з деяким відтермінуванням викладаються на сайт видання у відкритий доступ. Читачі мають можливість отримати всі публікації з 2009 року. Попри війну журнал продовжує свою діяльність у звичному режимі.

Мета цього огляду – проаналізувати лише історико-філософські публікації ФД 2022 року. Усвідомлюючи складність розрізнення історії філософії і «просто філософії» в деяких питаннях, візьму на себе сміливість виділити ті праці, що мають виразно історико-філософський характер. Огляд здійснюється відповідно до послідовності і змісту всіх чотирьох чисел 2022 року.

Перше число містить низку історико-філософських матеріалів, серед яких не лише статті. Почну з тематичного блоку, присвяченого філософії Джона Ролза. Останню сьогодні ще рано вважати суто історичним явищем, однак я спробую зробити акцент на тих публікаціях, що, на мій погляд, мають виразну історико-філософську специфіку.

У рубриці «Опитування “Філософської думки”» представлено міркування та спогади відомих дослідників-однодумців Д. Ролза – Семюела Фрімена, Філіпа Петита, Томаса Поге і Девіда Мілера. Матеріал, безперечно, має історико-філософське значення. Усі учасники опитування міркують про сьогодишню роль спадщини Ролза, про те, якими є її характерні риси, які впливові далекосяжні проекти вона ініціювала.

С. Фрімен з Пенсильванського університету характеризує вплив Ролза на дискусії в політичній філософії. Він відзначає, що через п'ятдесят років після публікації основної творчої філософа («Теорія справедливості» в першу чергу) мають вплив, подібний до впливу Г'юмового «Трактату про людську природу» і трьох Критик Канта [Кірюхін 2022: 7]. Ідеться про непрямий вплив «Теорії справедливості»: як слід розуміти лібералізм, демократію, якими є головні права і свободи громадян, як слід розуміти соціальну рівність і рівність можливостей, а також питання соціальної справедливості [ibid.]. С. Фрімен вважає, що «ця книга надихнула більшість праць з аналітичної соціології та політичної філософії у другій половині ХХ століття» [ibid.]. Під безпосереднім впливом Ролза точаться нинішні дебати про роль ідеальної теорії в політичній і моральній філософії, а критична, расова і феміністична теорії спираються на суспільну доктрину Ролза й теорію суспільного договору [ibid.: 8].

Ф. Петит, професор політики та людських цінностей Принстонського університету, відзначає роль Дж. Ролза в історико-філософському просторі як орієнтиру для нормативної політичної філософії. «Ігнорувати Ролза на початку ХХІ століття – це все одно, що ігнорувати Канта в перші десятиліття 1800-х років» [ibid.: 13]. До цієї тези приєднується і Т. Поге.

Для сучасної історії філософії неабиякий інтерес представляють спогади колег про філософський стиль Ролза, спосіб спілкування з оточенням. Зокрема, Д. Мілер у своїх спогадах наголошує на появі в англomовних країнах цілої плеяди ролзіанців, які напрочуд ефективно втілюють ідеї «Теорії справедливості», коли йдеться про розподіл прав, можливостей і ресурсів у межах суспільства [ibid.: 20].

Усі поважні автори Опитування акцентують увагу на тому, що Ролз у ХХ столітті надає парадигматичне філософське обґрунтування ліберальній конституційній демократії. Це нагадує вплив Дж. Стюарта Міла на ХІХ століття й на ліберально-егалітарну економічну справедливість. С. Фрімен вважає, що вплив Ролза в цих сферах коли-небудь зникне, так само як і вплив інших великих політичних і моральних філософів. Ідеться про Гобса, Лока, Русо, Ляйбніца, Гегеля, Г'юма, Міла, Сиджвіка і Маркса, які вплинули на теорію Ролза, викладені в його опублікованих лекціях. Не менш цікава ідея про те, що «Розгляд Маркса з боку Ролза в його “Лекціях з історії політичної філософії” демонструє, що він з великою повагою ставився до Маркса як філософа та дуже серйозно ставився до його критики лібералізму, демократії та справедливості. Ролз був дуже стурбований Марксовою критикою ліберальної демократії» [ibid.]. Понад те, зазначається, що Ролз погоджувався з багатьма критичними зауваженнями Маркса про капіталізм [ibid.: 11].

Денис Кірюхін у статті «Шлях до “Теорії справедливості”»: праці Джона Ролза 1940-х – початку 1950-х років» аналізує причини того, як «в академічних колах сформувалось і набуло великого поширення ставлення до Ролзової теорії як до нового етапу розвитку локівсько-кантівської ліберальної традиції [Кірюхін 2022а: 23]. У статті наголошується, що чимало ранніх праць, багато з яких залишається неопублікованими, дали змогу об'ємніше побачити етапи й особливості формування теорії Ролза, ба більше – по-новому подивитися на історію розвитку політичної філософії у ХХ столітті. Стаття присвячена аналізу праць Ролза до його поїздки в Оксфорд, коли закінчується «вітгенштайнський поворот» (П. Маккензі Бок). Автор статті робить висновок, що 1940-ві – першу половину 1950-х років можна вважати окремим етапом розвитку Ролзової думки. Обґрунтовуючи цей висновок, автор наголошує, що саме в цей період формуються концепти Ролзової теорії справедливості. У цих працях Ролз

ще не звертається до теми справедливості, проте в них закладаються концепти «добре впорядковане суспільство», «вихідна позиція», тлумачення обставин справедливості, які потім можна знайти в «Теорії справедливості».

На думку Д. Кірюхіна, популярність «Теорії справедливості» з її ідеями аналізу політичного конфлікту зумовив історичний контекст: боротьба за рівність і антивоєнні протести. Найявністю у суспільстві такого конфлікту, за словами Ролза, «свідчить про необхідність політичної філософії і зазвичай викликає її» [ibid.: 42]. Відіграв свою роль і інтелектуальний чинник: у 1960-ті роки з'явилося багато цікавих праць, серед яких Ролз особливо виокремлює «Поняття права» Герберта Гарта, «Чотири есеї про свободу» Ісаї Берліна, «Політичний аргумент» Браяна Бері та «Зобов'язання» Майкла Волзера. Вони, зауважується в статті, повною мірою не відповідали на суспільний запит, адже були більше дослідженнями окремих соціально-політичних і теоретичних питань, а не новою цілісною політичною теорією [ibid.: 24]. Далі автор висновок, що Ролз не просто зробив внесок у політичну теорію, розвинувши і переосмисливши ідеї попередників (передовсім Г'юма, Міла і Канта). Ролз ще й сформував новий ідеал справедливого і вільного суспільства [ibid.: 25].

Цікавою для істориків філософії, якщо говорити про актуальність доробку Дж. Ролза й осмислення різних етапів його творчості та еволюції його ідей, є стаття Всеволода Хоми «На шляху до експансивного політичного лібералізму: підхід спроможностей Марти Нусбаум як реінтерпретація ідей раннього Джона Ролза» [Хома 2022]. Ідеї раннього Ролза, на думку автора статті, потребують прискіпливої уваги. Про це йдеться у формулюванні мети допису: критика Мартою Нусбаум пізніх ідей Ролза не є вичерпною. Автор статті вважає, що плідною така критика може бути із залученням ідей самого Ролза, висловлених у ранніх працях. Щоправда, сам Ролз згодом їх не використовував. В. Хома вважає, що поєднання критичних аргументів створить нову версію політичного лібералізму, послідовнішу за версії як пізнього Ролза, так і М. Нусбаум [ibid.: 68], а це уможливить сучасну політико-філософську інтерпретацію їхніх вчень.

Число також містить два матеріали, я б сказала, мемуарно-рефлексивного характеру, що можуть виявитися вельми корисними для істориків української філософії 80-х років. Це дописи Марії Култаєвої про її досвід перебування в аспірантурі Інституту філософії АН УРСР і про корпоративний етос цього філософського осередку, зумовлений протистоянням ідеологізаторським впливам [Култаєва 2022]. Леонід Фінберг згадує про журнал «Філософська і соціологічна думка» часів редакторства Юрія Прилюка [Фінберг 2022]. Академічний журнал, що перетворився на один із помітних центрів громадянської активності, сам по собі заслуговує на увагу тих, хто досліджує нашу філософію нещодавнього минулого. Принагідно зазначу, що матеріали цієї публікації стали одним із важливих джерел для розгорнутого інтерв'ю з п. Леонідом, яке підготували партнери *Sententiae* зі Студентського товариства усної історії філософії.

Нарешті, надзвичайно важливий матеріал опубліковано в рубриці «Наукове життя». Йдеться про доповіді представників Кантівського товариства, присвячені проблемі Кантового ставлення до метафізики [Козловський, Терлецький, Циба 2022]. Різномасштабний розгляд цієї проблеми (метафізика і наука, метафізичне в Третій Критиці і метафізичний дуалізм Канта в інтерпретації Селарса) добре увиразнює той факт, що картознавство в Україні не зникло, хоча й рідко набуває таких масштабних проявів, як нещодавня монографія Віктора Козловського, присвячена Кантовій антропології. У кожному разі царина вітчизняного картознавства нині має найпотужніший

потенціал у порівнянні з іншими напрямками наших досліджень модерної філософії. Будемо сподіватися, що ми станемо свідками подальшого прогресу в цій царині.

Друге минулорічне число ФД вийшло під знаком столітнього ювілею Карла-Ото Апеля (1922–2017), видатного німецького філософа, фундатора трансцендентальної прагматики й етики дискурсу. Не дивно, що перша з двох провідних тем числа 2 має формулювання «100-річчя Карла-Отто Апеля». «Переднє слово» до відповідного розділу містить короткий опис біографії філософа й загальну характеристику його вчення, що сформувалося «в річці парадигмального повороту від філософії свідомості до філософії комунікації як “першої філософії”» і включило в себе «універсалістську макроетику дискурсу як етику комунікативного дискурсу» [Нечипоренко 2022: 5]. Важливими темами, які розробляв Апель, визнаються проблема прагматичного граничного обґрунтування (*Letztbegründung*) моральних належностей, пояснення-розуміння, форм раціональності, застосування етики дискурсу до соціальних систем сучасного суспільства [*ibid.*].

Певна річ, що ця частина журналу має виразні історико-філософські інтенції. Зокрема, це чітко засвідчує передовсім інформативно важлива стаття Марії Култаєвої, багато в чому заснована на досвіді особистого спілкування з Апелем [Култаєва 2022a]. Українським колегам цей німецький філософ відомий не лише своїми всевітньо визнаними творами, але й лекціями на Літній філософській школі 1999 року в Пущі Озерній¹, згодом виданими в перекладі Марії Култаєвої [Апель 1999]. Важливу роль у статті відіграє біографія філософа. Спогади родини, учнів і друзів свідчать про інтеграцію філософських ідей у життєвому світі, орієнтири якого становлять свобода і співвідповідальність, а також комунікативна відкритість. Цікавість дослідниці викликали життєві корені дискурсивної етики, функційний потенціал якої ілюструється простором нормальної повсякденності, а також екстремальними ситуаціями [Култаєва 2022: 53].

Авторка також привертає увагу й до питання, якою може бути дієвість моральних настанов у повсякденності. Вона наголошує на центральній ідеї Апеля – етиці служіння вищим цінностям, універсалістській моралі. Аналізуючи свій досвід дитинства і юності в Третьюму Райху, Апель наголошував на тому, як нацисти спромоглися обернути на службу собі гуманістичні ідеали, зокрема відповідальність, піклування про фізичне й духовне здоров'я, дух колективізму, які в ті часи сприймалися як принципово нові життєві орієнтири. Адже модними трендами попередньої епохи були шкідливі звички, хворобливість і навіть романтично обрамлене самогубство, які зовсім не приваблювали молодих людей на кшталт Апеля [*ibid.*: 56-57]. Він чесно визнає той факт, що увесь випускний клас його гімназії у 1940 році добровільно пішов до вермахту з патріотичних міркувань.

Привертає увагу Апелеве тлумачення війни як випробування етичних принципів на людяність і міцність. У розділі «Досвід реєдукації і денацифікації: поворот до “нормального життя”» йдеться про осмислення філософом уроків національної трагедії для співвітчизників і особисто для себе. Без перебільшення можна сказати, що Апель розробив практично зорієнтовану феноменологію самовиховання, до якої належали самодистанціювання і трансцендентальна герменевтика кожного відтинку власного життя. Неупереджене споглядання самого себе і робота над помилками стали його

¹ До речі, п-і Марія під час цих лекцій блискуче впоралась із непростюю місією синхронного перекладача [Култаєва 2022a: 59; Пролеєв et al. 2019: 191-192].

життєвим кредо й перетворили на «захисника загальнолюдських цінностей і фундаментальних прав людини» [ibid.: 60-61]. Міркування на цю тему спонукають авторку до нововки про багатогранність і впливовість феномену Апеля. Ідеться про людину, чия «непересічна особистість випромінює філософські ідеї і зливається з ними» [ibid.: 62].

Друге число прикметне й трьома статтями молодих дослідників, адже піклування про молодь має зараз стати одним з найважливіших завдань філософської спільноти. Показово, що всі ці три статті є історико-філософськими.

Ілля Давіденко досліджує дуже конкретний предмет: поняття «досвід свідомості», застосоване Гегелем у «Феноменології духу», і відмінності його тлумачення Мартином Гайдегером і Ойгеном Фінком [Давіденко 2022]. Автор статті формулює чотири таких відмінності: 1) щодо жанрово-дисциплінарної приналежності «Феноменології духу» (Гайдегер – онто-теологія, Фінк – теорія пізнання); 2) щодо феноменальності (Гайдегер акцентує увагу на феноменальності самої свідомості, Фінк – на феноменалізації дійсності в різних способах пізнання); 3) щодо ролі досвіду свідомості в процесі розвитку свідомості (Гайдегер: розвиток свідомості скеровує посутня інтенція до абсолюту, наявна в досвіді свідомості; Фінк: абсолют є радше епістемічною позицією, ніж останнім етапом розвитку свідомості); 4) щодо змін свідомості в досвіді свідомості (Гайдегер: зміни в знанні свідомості про її предмет зумовлюють перехід до нової форми свідомості; Фінк зосереджується на цілісності свідомості в процесі трансформацій) [ibid.: 166]. Автор статті зазначає, що однією з її цілей було донесення Фінкової інтерпретації до вітчизняних фахівців, оскільки в Україні вона «практично не представлена попри її беззаперечну привабливість як предмета дослідження» [ibid.: 167].

У статті Василя Мацьківа «Початок і правильний порядок навчання в Альбіновому “Пролозі”: нове бачення» йдеться про давню суперечку щодо стосунку між двома підходами до вивчення Платонових діалогів у Альбіновому «Пролозі» (Розділ V і Розділ VI відповідно) [Мацьків 2022]. Перший, адресований «ідеальному учневі», що має найкращі стартові позиції для вивчення філософії: «починається з “Алківіада”, а далі йдуть “Федон”, “Держава” та “Тимей”». Це ієрархія кроків, першим з яких є пізнання себе, а останнім – вивчення теології, що дасть змогу “ясно споглядати божественне” та “уподібнитись йому”» [ibid.: 172]. Натомість другий підхід не містить вказівок на конкретні діалоги, а передбачає п’ять послідовних кроків: «1) випробувальні діалоги – розвінчують і очищують хибні думки; 2) повивальні – спонукають появу природних понять; 3) настановчі – надають належні догмати; 4) логічні – допомагають утримати ці догмати; 5) показові та викривальні – захищають від крутійства софістів» [ibid.: 173].

Згідно з автором статті, сьогодні ми знаємо про філософію Альбіна значно менше, ніж це було на початку, в середині або навіть у третій чверті ХХ сторіччя, позаяк тоді панувало переконання, що «Підручник Платонового вчення» (Διδασκαλικὸς τῶν Πλάτωνος δογμάτων), відомий як «Дидаскалікос», належить Альбіну і що платоніка на ім’я Алкіної взагалі не існувало. Принагідно скажу, що В. Мацьків є перекладачем Альбінового «Прологу» українською мовою, хоча цей переклад ще не опубліковано.

Автор статті окреслює «панівні» позиції щодо свого предмета: 1) визнання першого курсу навчальною програмою «для аматорів», а другого – програмою «для професійних платоників» (Я. Фройденталь, О. Нюсер, Й. Мансфельд); 2) розгляд першого курсу як короткого вступу до другого (Б. Райс). В. Мацьків звертає увагу на недоліки обох цих позицій і на відсутність текстологічних підтверджень для них. Він пропонує змінити перспективу: замість шукати, «як узгоджуються між собою ці дві навчальні програми», пропонує подумати, «чи узгоджуються вони взагалі» [ibid.: 175]. На його

думку, необхідності узгоджувати їх немає, позаяк з них Альбін пропагував лише другу. Натомість перша, зорієнтована на неіснуючого «ідеального учня», виконувала функцію «взірця». Крім того, автор доводить, що Альбін, враховуючи специфіку тогочасної аудиторії, на п'яти етапах другої освітньої програми пропонував вивчення не всього Платонового Корпусу, а лише семи його діалогів.

Ця стаття привертає увагу ретельною розробкою історико-філософського сюжету. Ідеться про сюжет доволі локальний, проте автор засвідчив рівень кваліфікації, який може втілитись у великі досягнення.

Мета статті Богдана Передрії – проаналізувати герменевтичний аспект дослідження текстів Ніцше на основі творів Ернста Юнгера [Передрій 2022]. Автор переконаний, що досягнення цієї мети уможливить бачення втасмиченого потенціалу концепцій німецького філософа. У статті перетворення ідей Юнгера впродовж його інтелектуального шляху пов'язується з ніцшеанськими коренями його творчості. Методологічно такий підхід покаже, на думку автора статті, наскільки подібні переконання корелюють із думками Ніцше, як і те, у чому виявляється їхня відмінність. Автор розглядає низку концептів Ніцше, які традиційно тлумачаться по-різному: уявлення про «аполонійне» і «діонісійне» начала, антропологічну ідею Надлюдини, метафізичну тріаду «волі до влади», «переоцінки всіх цінностей» і «вічного повернення». Вважається, що провідним мотивом ХХ століття, який можна простежити в спробах прочитати ніцшеанські ідеї, є їхнє розташування на межі філософських і політично-ідеологічних концептів. Автор вважає, що існує своєрідний герменевтичний конфлікт ніцшеанської філософії, ґрунтований на цьому феномені; автор звертається до здійснених безпосередньо в Німеччині ранніх спроб зрозуміти й реалізувати ідеї Ніцше. Цей контекст пов'язується в статті з формуванням засад консервативної революції.

Б. Передрій стверджує, що контекст спроб реалізувати ідеї Ніцше пов'язаний з формуванням засад консервативної революції і постаттю Ернста Юнгера. Герменевтична цінність ідей останнього увиразнюється в статті, зокрема, за допомоги періодизації його творчості (періоди до 1943 і після 1945 рр.). Щодо базових ідей Юнгера: «твори цього мислителя нашттовхують нас на ту ж герменевтичну проблему, що й праці самого Ніцше – афористична стилістика... викликає потребу тлумачення» [ibid.: 180].

Онтологія війни в Юнгера ґрунтується на ідеї Ніцше про руйнацію старої культури й наближення Ніщо, нігілістичної духовної пустки, яка приведе Надлюдину в цей світ. Юнгер формує онтологію війни як модель «переоцінки всіх цінностей». Автор статті вважає, що Юнгер надає новий сенс ніцшеанському баченню віталізму. Ідея прогресу задає нові правила свого сприйняття – принцип тотальної мобілізації. Таке тлумачення Юнгер вважає новим прочитанням «волі до влади». Криза сучасної йому європейської ідентичності веде до критики масової людини, наявної в працях Ніцше. Концепція тотальної мобілізації дає можливість Юнгеру долати нігілізм шляхом збільшення міри нігілізму – через «своєрідний нігілістичний катарсис» [ibid.: 184].

Ще одним базовим поняттям для філософії Юнгера є Робітник. Його зміст мислитель відкриває в праці «Робітник. Панування і гештальт», яка перегукується з методологією генеалогії Ніцше. Пізній період творчості Юнгера характерний подоланням ідеї тотальної мобілізації та Робітника самим же автором, який згодом звертається до радикально іншої ідеї «Відходу до лісу». Інтелектуальна біографія Юнгера демонструє цей концепт текстами «Відхід до лісу» і «Зміна гештальту. Прогноз на ХХІ сторіччя». Осмислюючи другу половину ХХ сторіччя, Юнгер дає систему двох метафор: Корабля (тимчасове) і Лісу (позачасове). Адже в сучасній історії і надалі відбувається

підміна цінностей з метою збереження духу нігілізму. Така думка Юнгера перегукується з ідеями Ніцше в «Ранковій зорі». Юнгер відтворює ніцшеанську тріаду, але більшою мірою інтегрує ці образи в соціальний контекст.

Подібно до Ніцше, який виголосив свій прогноз на ХХ сторіччя, Юнгер пророкує про ХХІ сторіччя. Тема смерті Бога – безумовне посилення на Ніцше: «...ми повинні жити в очікуванні доби богів у колі “вічного повернення”, хоч воно буде неочікуваним та передбачуваним» [ibid.].

Приклад філософії Ернста Юнгера розкриває герменевтичну природу ніцшеанства. Б. Передрій представив інтерпретацію як методологічну спробу розкриття проблематики, порушеної в першоджерелі, що утворює герменевтичне коло між автором і інтерпретаторами.

Загалом можна сказати, що всі три статті молодих дослідників з числа 2 є цілком гідними. А той факт, що вони пройшли фахове анонімне рецензування й опубліковані в найавторитетнішому філософському часописі країни, сприймається як неабиякий привід для оптимізму.

Четверте число журналу повністю присвячене творчості Григорія Сковороди, 300-річному ювілеєві найвідомішого українського мислителя. Цей ювілей дає нагоду замислитись про національну ідентичність, цінність національної культури, минуле, сучасне і майбутнє країни. Тематику числа окреслює «Передне слово» Сергія Йосипенка, в якому через призму попередніх ювілеїв відтворено основні етапи сприйняття Сковороди в інтелектуальній і масовій свідомості «на кожному етапі української історії» [Йосипенко 2022: 5].

Анатолій Єрмоленко в статті «Практична філософія Григорія Сковороди у світлі нашого досвіду» визначає шлях реконструкції творчого доробку великого українського філософа. Автор пропонує вдатись до давньогрецького поняття парадигми, застосованого Томасом Куном у його дослідженнях історії науки. Слідом за К.-О. Апелем це поняття, на думку автора статті, можна застосувати до історії філософії. При цьому варто зауважити, що історія філософії не є послідовною зміною парадигм, коли одна парадигма цілком поступається іншій. Справа в тому, що вони можуть співіснувати в одному історичному топосі: будь-яке історико-філософське дослідження, пов'язане з тлумаченням віддалених у часі філософських систем, культур, габітусів та символічних форм, завжди є дослідженням «у світлі нашого досвіду», стверджує автор. Завдання можна виконати, застосувавши метод реконструкції – відтворити відповідні нашому часові риси, які не втратили значущості й доречні за нових умов.

Автор статті наголошує на концепті діалогу в Сковороди. Цей концепт проходить декілька етапів свого розвитку, що відбито в розвідках дослідників сократичного діалогу, серед яких згадано І. Іваньо та І. Табачникова [Єрмоленко 2022: 13]. У вступному слові до збірки «Григорій Сковорода» І. Іваньо показує шлях Сковороди до діалогічної філософії, зазначаючи, що ранній Сковорода (50–60-ті рр. ХVІІІ ст.) творить у жанрах вірша та листа. Такий підхід до аналізу діалогічного філософування Сковороди торує шлях до започаткування й розвитку неосковородинського діалогу, стверджує автор статті [ibid.: 14]. Результатом постає не тільки навчання здатності слухати й чути одне одного, а й «інституалізація розуму», тобто критичного мислення в аргументативному діалозі. Таке навчання потрібне для утвердження в суспільстві габітусу розуму, тобто примату діалогічного морально-практичного розуму над монологічним теоретично-технічним його проявом [ibid.: 23]. Цей висновок, за А. Єрмоленком, окреслює шлях до сучасного практичного розуміння філософії Григорія Сковороди.

Стаття Сергія Йосипенка «Сковорода, Ковалинський і Мейнгард» висвітлює обставини використання Григорієм Сковородою псевдоніма «Данііл Меінгард» та ролі, яку відіграв Михайло Ковалинський у використанні філософом цього псевдоніма. У статті реконструюється біографія пастора Данієля Менгара, ім'я якого Сковорода ужив як псевдонім, спростовуються хибні відомості, поширені в україномовній літературі; наводиться також стислий опис інтелектуальної біографії його сина – пастора Габрієля Менгара, що був, на відміну від батька, помітною фігурою інтелектуального життя країни другої половини XVIII ст., зокрема одним із найоригінальніших авторів «Івердонської енциклопедії» – ліберальної протестантської відповіді на «Енциклопедію» Дідро і д'Аламбера [Йосипенко 2022а: 27].

У статті вказано, що опис Данієля Менгара, який Ковалинський дає в «Житті Григорія Сковороди» з метою пояснити походження псевдоніма, відповідає більше Габрієлю, аніж Данієлю Менгару. Допис фіксує пояснення цієї двозначності, а саме: обґрунтована гіпотеза, згідно з якою Ковалинський, обираючи прикладом для наслідування Габрієля Менгара, проєктує стосунки сина і батька Менгарів на свої стосунки зі Сковородою. Гіпотеза, стверджує автор статті, дає підстави переглянути роль Ковалинського в житті Сковороди та у формуванні образу філософа в «Житті Григорія Сковороди». На підтвердження реконструйовано коло читання Ковалинського і продемонстровано, що його літературні уподобання відповідають провідним тенденціям сприйняття російським масонством останньої третини XVIII ст. західної, передусім ліберальної протестантської літератури. Подібна реконструкція уможливорює паралель між думкою Сковороди та колом читання Ковалинського, у контексті якого останній оцінює життя і філософію Сковороди. Їх споріднюють відданість релігійній та інтелектуальній свободі, еkleктизм, а також численні сюжети, які вважаються суто сковородинівськими: пізнання самого себе, внутрішня людина, доброта Бога, щастя, дружба [ibid.: 27].

У цьому ж четвертому числі ФД надруковані не лише українські, але й закордонні дослідження спадщини Григорія Сковороди. Роланд Піч (Мюнхен) пропонує статтю «Дослідження спадщини Григорія Сковороди в Німеччині. Короткий огляд». Автор зазначає, що з творчістю Григорія Сковороди німецьких науковців познайомив Дмитро Чижевський у 1930-х роках, але справжня її рецепція починається лише у 1980-х. У статті йдеться про дослідження трьох авторів, які здійснюють таку рецепцію сьогодні.

Передовсім це Елізабет фон Ердман, яка розглядає творчість Сковороди у контексті *philosophia renennis*, що постає як альтернатива впливу сучасного академічного середовища, що «більше не сприймає вічних істин, натомість продукує релятивізм сумнівних тверджень» [Піч 2022: 56].

Сам Р. Піч почав дослідження творчості Сковороди з перекладу його творів німецькою. Сферою інтересів автора статті є теологія й історія філософії [ibid.]. Подальшим кроком стало продемонструвати єдність містики й метафізики у філософії Сковороди, єдність, що зосереджувалася у вченні українського філософа про самопізнання. Для витлумачення філософії Сковороди Піч розглядає діалог «Наркіс». Окрім цього акцентується увага на такому важливому аспекті творчості Сковороди, як символічна метафізика. Найновіші праці Піча присвячені встановленню місця Сковороди в європейській інтелектуальній історії із застосуванням порівняльного аналізу концепцій Григорія Сковороди, Йогана Георга Гамана і Франца фон Баадера.

Ще одним німецьким дослідником, котрий вивчає творчість Сковороди сьогодні, є славіст і теолог Гюнтер Колерт. Він уже кілька років займається філософією Григо-

рія Сковороди і Памфіла Юркевича. У творчому доробку представлено переклад німецькою творів Сковороди і Михайла Ковалинського. Колерту також належать переклади творів Фіхте, Новаліса й Гете португальською мовою, а ще переклади німецькою творів відомих португальських поетів і письменників.

Р. Піч зазначає, що «в Німеччині будуть з'являтися нові цікаві самостійні дослідження творчості Сковороди, які дадуть змогу точніше визначити його місце в історико-філософському процесі, глибше осмислити й описати цей процес, а також прокласти шлях до можливих зіставлень і порівнянь творчості українського мислителя з іншими відомими постатями в історії філософської думки» [ibid.: 62].

Цікаву інформацію містить стаття Дениса Пилиповича «Творчість Григорія Сковороди в польській науковій думці». Сковородознавчі дослідження в Польщі, згідно з автором, почалися у царині історії літератури, зокрема з лекцій Адама Гонори Кіркора (1874). «Закорінення в українську культуру – перша особливість польських сквородознавців» [Пилипович 2022: 67]. У контексті історії української літератури в статті згадано полеміку між Юзефом Третяком і Іваном Франком, а також концепцію Богдана Лепкого. Автор зазначає, що всі три згадані автори, попри істотну різницю підходів, історіософських уявлень тощо загалом сходяться на характеристики творчості Сковороди як «дивної» [ibid.: 70]. Праця Лепкого, згідно з Д. Пилиповичем, завершує перший етап досліджень Сковороди в польськомовній традиції.

На думку автора статті, у міжвоєнний період найбільш помітний сквородознавчий внесок в польську інтелектуальну культуру зробили Іван Мірчук і Дмитро Чижевський. Але найцікавішу частину статті, на мій погляд, становить опис «неабиякої несподіванки» [ibid.: 72]: видання в 1930 році першої польськомовної праці, повністю присвяченої філософії Сковороди (часопис «Kwartalnik Filozoficzny»). Ідеться про друковану версію кандидатської дисертації Ярослава Ульванського, захищеної в Ягелонському університеті 1929 року [ibid.: 72-75]. Автор статті надає коротку біографію Ульванського й описує основні положення його дисертації.

Незаслужено забута, як пише автор статті, праця Ульванського є справді першим таким дослідженням. Адже вона з'явилася за 5 років до виданої у Варшаві монографії Дмитра Чижевського (1934). Остання «докорінно змінила науковий підхід до філософії Сковороди і до сьогодні є основним джерелом для сквородознавчих досліджень» [ibid.: 75]. Чижевський, згідно з Д. Пилиповичем, увів філософію Сковороди в контекст західноєвропейської містики XVII–XVIII ст.

Міжвоєнний період, на думку автора статті, завершується працею Чеслава Ястшембца-Козловського, який аналізував творчість Сковороди під впливом месіаністичної філософії Юзефа Гоене-Вронського [ibid.: 77].

Після Другої світової війни контекст для сквородознавства в Польщі істотно погіршився. Автор статті описує цю зміну умов так: було ліквідовано «довоєнні наукові інституції, які об'єднували українських вчених в II Речі Посполитій, їхній польський доробок був заборонений або вимушено забутий. У таких умовах польське українознавство починало з нуля, було включене у рамки російськоцентричної східнослов'янської філології й практично не існувало у філософському вимірі. Цілий післявоєнний комуністичний період у сквородознавстві обмежувався філологічними дослідженнями, іноді з певним філософським відтінком» [ibid.]. До 90-х років XX ст. дослідженнями спадщини Сковороди займалися переважно філологи. Ришард Лужний і Володимир Мокрий розглядали поетичну творчість Сковороди як християнського філософа. Згадано також діаметрально протилежні позиції щодо співвідношення

російських і українських елементів у фонетиці, морфології і лексиці текстів Сквороди, сформульовані Воєславом Вітковським і Михайлом Лесівим .

У ХХІ столітті польські сквородознавчі дослідження дедалі частіше входять у філософський і теологічний дискурс. Денис Пилипович досліджує античні й патристичні джерела містичного мислення Сквороди та порівнює його зі вченням Паїсія Величковського. Ірина Бетко аналізує поезію Сквороди з точки зору теорії архетипів Юнга. Міхал Гандзель провів поглиблений історико-філософський аналіз філософії Сквороди, вбачаючи в останньому представника пантеїстичного напрямку, а Павло Снопков розглядав концепцію самопізнання Сквороди з точки зору психологічних теорій Юнга і Маслоу. Також згадані дослідження Тетяни Студентової, Тереси Оболевич, Ярослава Москалика.

Відзначивши граничну нечисленність перекладених польською текстів Сквороди, автор вважає це проблемою, на усунення якої слід спрямувати зусилля в майбутньому. Загальну ж констатацію стану польського сквородознавства, що налічує «понад сто десятків» публікацій, автор виражає двома реченнями: «Дослідження творчості Сквороди здебільшого викликає інтерес філологів. Не враховуючи довоєнної історико-філософської традиції, з різних причин забутої, лише останні роки принесли поживлення» [ibid.: 85]. Наостанок автор статті окреслює перспективні напрями сквородознавчих досліджень, що, на мою думку, мають бути цікаві не лише польським, але й українським дослідникам.

Сквородознавчий блок завершує стаття Вячеслава Артюха, присвячена проблемі національної ідентифікації Сквороди (рефреном ця проблема звучить і в інших статтях блоку). Гадаю, ця стаття буде важлива в дискусії про національну філософію як поняття, актуальне не тільки в Україні. Спираючись на історичні джерела, автор статті доходить висновку: «в історії (та й на сьогодні) залишаються дві національні ідентифікації особи Сквороди та його філософії: українська й російська. Причому російська є наслідком перенесення переважно в сучасну партикулярну російську національну самосвідомість стану “общерусского” синкретизму ХVIII–ХІХ сторіч. Натомість українізація образу Сквороди на рівні типу, тобто “вилущування” його з “общерусского” контексту, розгорталася трояким чином: на початку ХІХ сторіччя він “український”, тому що має українську територіальну ідентичність, тобто пов’язаний зі Слобідсько-Українською губернією. Пізніше він стає вже соціальним чином “українським”, тому що представляє “простий” український народ. І наостанок він – “українець”, бо належить до українського етносу/нації, тож, відповідно, і його філософія належить до української філософської культури» [ibid.: 100].

Настав час підбити підсумки. У чотирьох числах ФД 2022 року опубліковано 60 матеріалів, 19 з них можна вважати безперечно історико-філософськими, що складає майже 32% від загальної кількості публікацій. Якби не відсутність історико-філософських текстів у числі 3, цей відсоток був би ще вищий. Тематика публікацій є різноманітною, охоплюючи спектр від античності до сучасності. Утім, безперечно, переважає філософія ХХ століття, якій присвячені (чи принаймні до якої істотно дотичні) 10 матеріалів. Філософії Григорія Сквороди присвячено 7 публікацій, по одній припадає на античну філософію і кантознавчу тематику. Враховуючи загальнофілософську спрямованість ФД, такий розподіл здається навіть логічним (бо в публікаціях, наприклад, про Ролза чи Апеля іноді важко провести межу між історичним і сучасним). Але треба мати на увазі, що спрямованість публікацій ФД істотно залежить від того, які саме тематичні числа заплановані редколегією. Достатньо згадати тематичні числа

ФД минулих років, присвячені Гегелеві, Лесі Українці, Гайдегерові, усній історії філософії, 75-річчю Інституту філософії тощо, щоб у майбутньому очікувати іншої представленості історико-філософських публікацій в цьому журналі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Апель, К.-О. (1999). *Киевские лекции* (М. Култаева, Пер.). Киев: СтилоС.
- Артюх, В. (2022). Національні образи Григорія Сковороди. *Філософська думка*, (4), 91-104. <https://doi.org/10.15407/fd2022.04.091>
- Давіденко, І. (2022). Про відмінності Гайдегерової та Фінкової інтерпретацій Гегелевого поняття досвіду свідомості. *Філософська думка*, (2), 157-169. <https://doi.org/10.15407/fd2022.02.157>
- Єрмоленко, А. (2022). Практична філософія Григорія Сковороди у світлі нашого досвіду. *Філософська думка*, (4), 7-26. <https://doi.org/10.15407/fd2022.04.07>
- Йосипенко, С. (2022). Передне слово. *Філософська думка*, (4), 5-6. <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/637>
- Йосипенко, С. (2022а). Сковорода, Ковалинський і Мейнгард. *Філософська думка*, (4), 27-53. <https://doi.org/10.15407/fd2022.04.027>
- Кірюхін, Д. (2022). Джон Ролз і сучасна політична філософія (С. Фриман, Ф. Петит, Т. Поре, Д. Мілер). *Філософська думка*, (1), 6-22. <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/574>
- Кірюхін, Д. (2022а). Шлях до «теорії справедливості»: праці Джона Ролза 1940-х - початку 1950-х років. *Філософська думка*, (1), 23-35. <https://doi.org/10.15407/fd2022.01.023>
- Козловський, В., Терлецький, В., & Циба, В. (2022). Кант і метафізика: традиція і сучасність. Семінар Кантівського товариства в Україні. *Філософська думка*, (1), 155-172. <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/586>
- Култаева, М. (2022). Школа мислення, шляхетності духу і громадянської мужності (до 75-річчя Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України). *Філософська думка*, (1), 134-143. <https://doi.org/10.15407/fd2022.01.134>
- Култаева, М. (2022а). Карл-Отто Апель: мистецтво жити у модусі дискурсивної етики. *Філософська думка*, (2), 52-65. <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/597>
- Мацьків, В. (2022). Початок і правильний порядок навчання в Альбіновому «Пролюзі»: нове бачення. *Філософська думка*, (2), 170-177. <https://doi.org/10.15407/fd2022.02.170>
- Нечипоренко, В. (2022). Передне слово. *Філософська думка*, (2), 5-6. <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/592>
- Передрій, Б. (2022). Герменевтика ніцшеанства: аналітика розмаїття інтерпретацій філософії Фридриха Ніцше крізь призму еволюції ідей Ернста Юнгера. *Філософська думка*, (2), 178-189. <https://doi.org/10.15407/fd2022.02.178>
- Пилипович, Д. (2022). Творчість Григорія Сковороди у польській науковій думці. *Філософська думка*, (4), 66-90. <https://doi.org/10.15407/fd2022.04.066>
- Піч, Р. (2022). Дослідження спадщини Григорія Сковороди у Німеччині. Короткий огляд. *Філософська думка*, (4), 54-65. <https://doi.org/10.15407/fd2022.04.054>
- Пролєв, С., Зборовська, К., Мироненко, Р., & Костенко, О. (2019). Філософія як школа життя за часів тоталітаризму. Частина II. Міст у сьогодні. *Sententiae*, 38(1), 172-194. <https://doi.org/10.22240/sent38.01.172>
- Фінберг, Л. (2022). «Філософська і соціологічна думка» наприкінці 80-х - на початку 90-х років минулого століття. *Філософська думка*, (1), 144-154. <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/585>
- Хома, В. (2022). На шляху до експансивного політичного лібералізму: підхід спроможностей Марти Нусбаум як реінтерпретація ідей раннього Джона Ролза. *Філософська думка*, (1), 68-83. <https://doi.org/10.15407/fd2022.01.068>

Одержано 07.06.2023

REFERENCES

- Apel, K.-O. (1999). *Kiev lectures* (M. Kulstaeva, Trans.). [In Russian]. Kyiv: Stylos.
- Artiukh, V. (2022). National images of Hrygorii Skovoroda. [In Ukrainian]. *Filosofska Dumka*, (4), 91-104. <https://doi.org/10.15407/fd2022.04.091>
- Davidenko, I. (2022). On the differences between Heidegger's and Fink's interpretations of Hegel's concept of experience of consciousness. [In Ukrainian]. *Filosofska Dumka*, (2), 157-169. <https://doi.org/10.15407/fd2022.02.157>
- Finberg, L. (2022). "Philosophical and Sociological Thought" in the late 80's and in the early 90's of the last century. [In Ukrainian]. *Filosofska Dumka*, (1), 144-154. <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/585>
- Khoma, V. (2022). On the Way to Expansive Political Liberalism: Martha Nussbaum's Capability Approach as a Reinterpretation of the Ideas of Young John Rawls: Young scientist's page. [In Ukrainian]. *Filosofska Dumka*, (1), 68-83. <https://doi.org/10.15407/fd2022.01.068>
- Kiryukhin, D. (2022). John Rawls and contemporary political philosophy (S. Freeman, F. Pettit, T. Pogge, D. Miller). [In Ukrainian]. *Filosofska Dumka*, (1), 6-22. <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/574>
- Kiryukhin, D. (2022a). The part to "A Theory of Justice": Works by John Rawls of the 40s-early 50s. [In Ukrainian]. *Filosofska Dumka*, (1), 23-35. <https://doi.org/10.15407/fd2022.01.023>
- Kozlovsky, V., Terletsy, V., & Tsiba, V. (2022). Kant and metaphysics: tradition and modernity. Seminar of the Kant Society in Ukraine. [In Ukrainian]. *Filosofska Dumka*, (1), 155-172. <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/586>
- Kulstaeva, M. (2022). Karl-Otto Apel: the Art of Living in the Modus of the Discourse Ethics. [In Ukrainian]. *Filosofska Dumka*, (2), 52-65. <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/597>
- Kulstaeva, M. (2022a). The school of thinking, Nobility of philosophical spirit and civil courage (to the 75-th anniversary of H.S. Skovoroda Institute of Philosophy, National Academy of Sciences of Ukraine). [In Ukrainian]. *Filosofska Dumka*, (1), 134-143. <https://doi.org/10.15407/fd2022.01.134>
- Matskiv, V. (2022). The Starting Point and the Correct Order of the Study in Albinus' Prologue: a New Solution. [In Ukrainian]. *Filosofska Dumka*, (2), 170-177. <https://doi.org/10.15407/fd2022.02.170>
- Nechiporenko, V. (2022). Foreword. [In Ukrainian]. *Filosofska Dumka*, (2), 5-6. <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/592>
- Peredrii, B. (2022). The Hermeneutics of Nietzscheanism an Analysis of the Diversity of Interpretations of Friedrich Nietzsche's Philosophy through the Prism of the Evolution of Ernst Junger's ideas. [In Ukrainian]. *Filosofska Dumka*, (2), 178-189. <https://doi.org/10.15407/fd2022.02.178>
- Pietsch, R. (2022). Study of the Heritage of Hryhorii Skovoroda in Germany. [In Ukrainian]. *Filosofska Dumka*, (4), 54-65. <https://doi.org/10.15407/fd2022.04.054>
- Pilipowicz, D. (2022). Oeuvre of Hryhorii Skovoroda in Polish Scientific Thought. [In Ukrainian]. *Filosofska Dumka*, (4), 66-90. <https://doi.org/10.15407/fd2022.04.066>
- Proleiev, S., Zborovska, X., Mironenko, R., & Kostenko, O. (2019). Philosophy as a School of Life at the Time of Totalitarianism. Part II. A bridge to the future. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 38(1), 172-194. <https://doi.org/10.22240/sent38.01.172>
- Yermolenko, A. (2022). The Practical Philosophy of Hryhorii Skovoroda in the light of our Experience. [In Ukrainian]. *Filosofska Dumka*, (4), 7-26. <https://doi.org/10.15407/fd2022.04.007>
- Yosypenko, S. (2022). Foreword. [In Ukrainian]. *Filosofska Dumka*, (4), 5-6. <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/637>
- Yosypenko, S. (2022a). Skovoroda, Kovalynskyi and Mingard. [In Ukrainian]. *Filosofska Dumka*, (4), 27-53. <https://doi.org/10.15407/fd2022.04.027>

Received 07.06.2023

Iryna Holovashenko

Publications on the history of philosophy on the pages of the journal *Filosofska dumka* in 2022

An overview of publications devoted to the history of philosophy in the journal “Filosofska dumka” (2022).

Ірина Головащенко

Публікації з історії філософії на сторінках журналу «Філософська думка» у 2022 році

Огляд публікацій 2022 року в журналі «Філософська думка», присвячених історії філософії.

Iryna Holovashenko, PhD in Philosophy, Associate professor of Philosophy & Humanities Department at Vinnitsia National Technical University.

Ірина Головащенко, к. філос. н., доцент кафедри філософії та гуманітарних наук Вінницького національного технічного університету.

e-mail: irokho@gmail.com
